

КИРИЧЕНКО Ю. В.,
orcid.org/0000-0002-1212-1622
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри політології
та загальноправових дисциплін
(Національний університет
«Запорізька політехніка»)

ШУЛЕЖКО І. А.,
orcid.org/0009-0008-9446-5779
магістр права

УДК 342.7(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2026.2.1.7>

МІСЦЕ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА У СИСТЕМІ ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті досліджено екологічні права людини і громадянина та визначено їх місце в системі конституційних прав людини в Україні.

Зазначено, що невід’ємною умовою сталого економічного та соціального розвитку України є охорона навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки та раціональне використання природних ресурсів.

Відзначено, що в юридичній літературі не існує однозначного розуміння щодо екологічних прав людини і громадянина та відсутня єдність щодо їх належності до відповідної групи прав людини.

Наголошено, що в Україні екологічні права людини і громадянина спочатку були закріплені в Законі України “Про охорону навколишнього природного середовища”, який визначає правові, економічні та соціальні основи організації охорони навколишнього природного середовища в Україні, а в подальшому вони були проголошені в Конституції України та інших законах України.

Зазначено, що однією з важливих проблем сучасності в умовах користування природними ресурсами та складної екологічної ситуації в Україні важливого значення набуває проблема конституційного регулювання екологічних прав людини. Враховуючи це, держава на конституційному рівні закріпила право на безпечне для життя і здоров’я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, а також обов’язок кожної людини не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані нею збитки, що передбачає необхідність духовного відродження України, надійного збереження та розумного використання її культурних цінностей і навколишнього природного середовища.

Зроблено висновок, що екологічні права людини і громадянина займають важливе місце в системі конституційних прав людини в Україні, оскільки охорона навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки та раціональне використання природних ресурсів є невід’ємною умовою сталого розвитку держави.

Ключові слова: конституція, права людини, екологічні права людини і громадянина, навколишнє природне середовище, право на безпечне для життя і здоров’я довкілля.

Kyrychenko Yu. V., Shulezhko I. A. The place of environmental human and civil rights in the human rights system

The article examines the environmental rights of man and citizen and determines their place in the system of constitutional human rights in Ukraine.

It is noted that an indispensable condition for the sustainable economic and social development of Ukraine is the protection of the natural environment, ensuring environmental safety and rational use of natural resources.

It is noted that in the legal literature there is no unambiguous understanding of the environmental rights of man and citizen and there is no unity regarding their belonging to the corresponding group of human rights.

It is emphasized that in Ukraine, the environmental rights of man and citizen were initially enshrined in the Law of Ukraine "On Environmental Protection", which defines the legal, economic and social foundations of the organization of environmental protection in Ukraine, and later they were proclaimed in the Constitution of Ukraine and other laws of Ukraine.

It is noted that one of the important problems of modern times in the conditions of the use of natural resources and the difficult environmental situation in Ukraine, the problem of constitutional regulation of environmental human rights is gaining importance. Taking this into account, the state at the constitutional level has enshrined the right to a safe environment for life and health and to compensation for damage caused by the violation of this right, as well as the obligation of every person not to cause harm to nature, cultural heritage, to compensate for the damage caused by it, which implies the need for the spiritual revival of Ukraine, reliable preservation and reasonable use of its cultural values and the natural environment.

It is concluded that the environmental rights of a person and a citizen occupy an important place in the system of constitutional human rights in Ukraine, since the protection of the natural environment, ensuring ecological safety and rational use of natural resources are an indispensable condition for the sustainable development of the state.

Key words: *constitution, human rights, environmental rights of a person and a citizen, the natural environment, the right to an environment safe for life and health.*

Вступ. Невід'ємною умовою сталого економічного та соціального розвитку України є охорона навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини та раціональне використання природних ресурсів. І тому держава здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів [1].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження екологічних прав людини і громадянина та визначення їх місця в системі конституційних прав людини в Україні.

Результати дослідження. Права людини є комплексом природних і непорушних свобод і юридичних можливостей, обумовлених фактом існування людини в цивілізованому суспільстві [2, с. 9]. Людина не може існувати як повноправний член суспільства без належних їй прав і свобод. Одним із таких прав людини є екологічні права людини і громадянина, які на думку В. Ю. Кобринського та А. І. Камінського, мають переважно немайновий характер, спрямований на задоволення соціальних, естетичних, оздоровчих, рекреаційних та духовних потреб. Тільки право на здійснення загального та спеціального використання природних ресурсів може мати майновий характер, задовольняти економічні інтереси [3, с. 56].

Екологічні права охоплюють низку можливостей, зокрема можливість активних дій особи, яка полягає у задоволенні своїх потреб, реалізації своїх повноважень у сфері екології,

перш за все, це можливість користуватися придатним для проживання середовищем як джерелом і місцем життєзабезпечення людини. Також сюди входять дії, спрямовані на охорону, відновлення довкілля, забезпечення відповідності стану навколишнього природного середовища встановленим екологічним стандартам [4, с. 176]. Крім того, екологічні права включають можливість вимагати від інших осіб, у першу чергу держави, належної поведінки, виконання ними обов'язків по охороні, забезпеченню, відновленню сприятливого стану довкілля, інших дій, які б забезпечили здійснення громадянами наданих їм прав, а також дотримання встановлених екологічних вимог [4, с. 176].

Аналіз юридичної літератури засвідчив про різні погляди щодо розуміння екологічних прав людини і громадянина. Так, В. І. Андрейцев під екологічними правами громадян розуміє сукупність юридичних можливостей і засобів, що спрямовані на задоволення потреб громадян у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки [5]. У той же час Г. В. Анісімова екологічні права громадян визначає як міру можливої поведінки у галузі належності екологічних об'єктів, їх використання, відтворення й охорони навколишнього природного середовища [6], а Ю. А. Краснова та О. А. Бузунко екологічні права громадян розглядають як забезпечені системою права юридичні можливості особи реалізовувати у передбачених законодавством формах надані повноваження в галузі екології [7, с. 28].

Немає єдності в юридичній літературі й щодо належності екологічних прав людини і громадянина до відповідної групи прав людини. Так, Г. В. Анісімова зазначає, що екологічні права громадян слід віднести до природних прав, що існують невід'ємно від особистості, життєдіяльності громадянина, незалежно від їх правового закріплення [6, с. 11–12]. Аналогічної думки дотримується й О. Ф. Скакун, яка наголошує, що специфіка екологічних прав полягає в тому, що основою їх здійснення є об'єктивно існуюча екологічна система – навколишнє природне середовище [8, с. 182]. Водночас О. В. Совгіря відносить право кожного на безпечне для життя і здоров'я людини довкілля до соціальних прав та свобод людини і громадянина [9, с. 519].

Слід наголосити, що в Україні екологічні права людини і громадянина спочатку були проголошені в Законі України “Про охорону навколишнього природного середовища”, а в подальшому знайшли своє відображення в Конституції України та інших законах України. При цьому, як відзначає Л. А. Калишук, проголосивши на конституційному рівні екологічні права людини і громадянина, Україна підтвердила своє прагнення розвивати демократичну і правову державу, центральною ланкою в системі якої є забезпечення, дотримання та захист основних прав людини і громадянина [10, с. 24], а В. Ю. Кобринський та А. І. Камінський вважають, що визнавши екологічні права, Україна зробила крок у напрямку створення правової держави. Досить широке регулювання суб'єктивних екологічних прав у створюваному законодавстві є свідченням демократизації права. Визнання прав стимулює ріст самосвідомості громадян, екологічну свідомість та культуру, що сприятиме залученню громадян в охорону довкілля, стимулюватиме діяльність держави в даній сфері, так як реалізація права на сприятливе довкілля, інших екологічних прав передбачає можливість вимагати відповідної поведінки від інших суб'єктів, насамперед від державних органів. У той же час регулювання екологічних прав сприяє зміцненню авторитету держави, її виходу на міжнародну арену, входженню в європейське та світове співтовариство [2, с. 56–57]. Такої ж думки дотримуються М. В. Краснова та Ю. А. Краснова, які вважають, що визнанням екологічних прав держава створює черговий крок до формування соціальної, правової держави, є свідченням демократизації суспільства і права, створює передумови до стимулювання еколого-правової поведінки носія суб'єктивного екологічного права, до підвищення рівня екологічної освіти, культури, виховання, а також до реалізації юридичних можливостей вимагати відповідної поведінки від зобов'язаних осіб, особливо від держави та її органів. Крім того, сприяє покращенню авторитету держави, виходу її на міжнародний рівень, входження до європейських та світових екологічних органів і організацій [11, с. 27]. І далі вчені наголошують, що визнання екологічних

прав важливо не лише для самих громадян, а передусім для всього суспільства і держави [11, с. 28].

Так, першим нормативно-правовим актом України, де знайшли своє відображення екологічні права громадян, є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», який визначає правові, економічні та соціальні основи організації охорони навколишнього природного середовища в Україні. Відповідно до ст. 9 зазначеного Закону, громадяни України мають право на: безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище; участь в обговоренні та внесення пропозицій до проектів нормативно-правових актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, внесення пропозицій до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, юридичних осіб, що беруть участь в прийнятті рішень з цих питань; участь в розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів; здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів; об'єднання в громадські природоохоронні формування; вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених законом; участь у громадських обговореннях з питань впливу планованої діяльності на довкілля; одержання екологічної освіти; подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище; оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому законом; участь у процесі здійснення стратегічної екологічної оцінки [1]. Крім екологічних прав, Законом передбачено й відповідні обов'язки громадян України у галузі охорони навколишнього природного середовища, а саме: берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища; здійснювати діяльність з дотриманням вимог екологічної безпеки, інших екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів; не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів; вносити штрафи за екологічні правопорушення; компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище [1].

Однією з важливих проблем сучасності в умовах користування природними ресурсами та складної екологічної ситуації в Україні важливого значення набуває проблема конституційного регулювання екологічних прав людини. Так, у ст. 50 Конституції України зазначено, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Крім того, кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення [12]. При цьому як наголошують В. І. Андрейцев та П. В. Хряпінський, якість життя і здоров'я – це рівень юридичних можливостей особи у державі щодо отримання різноманітних життєвозабезпечувальних послуг для реального забезпечення потреб та інтересів людини [13, с. 144]. У той же час П. М. Рабінович вважає, що конституційне право на безпечне для життя і здоров'я довкілля – це можливості людини, необхідні для її фізичного існування, для задоволення її біологічних та матеріальних потреб [14, с. 10].

На думку С. М. Данилюка, право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє середовище притаманне будь-якій людині ще з моменту її народження, незалежно від розсуду безпосередніх державних органів. Тобто, фактично таке право кожного громадянина насамперед вимагає дотримання таких еколого-правових приписів, які за своєю природою відповідають обов'язку кожного, у тому числі і держави в частині забезпечення такого права [15, с. 248]. Права людей саме на безпечне навколишнє природне середовище несе за собою певну юридичну можливість в частині проживати у навколишньому природному середовищі, яке ніяким чином не буде заподіювати шкоди її здоров'ю та життю [15, с. 248].

Також Конституція України в ст. 66 закріпила обов'язок кожної людини не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані нею збитки [12], що передбачає необхідність духовного відродження України, надійного збереження та розумного використання її культурних цінностей і навколишнього природного середовища.

Висновок. Отже, дослідивши екологічні права людини і громадянина можна зробити висновок, що вони займають важливе місце в системі конституційних прав людини в Україні, оскільки охорона навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки та раціональне використання природних ресурсів є невід'ємною умовою сталого розвитку держави.

Список використаних джерел:

1. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 року №1264-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.
2. Людські права: навч. посіб. / Укл. канд. юрид. наук Рудницька О. П., канд. юрид. наук Магась-Демидас Ю. І. Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка. 2023. 231 с.
3. Кобринський В. Ю., Камінський А. І. Основні засади класифікації екологічних прав та обов'язків людини і громадянина. *Право і суспільство*. №2. 2012. С. 54–58.
4. Толкаченко О. Право на сприятливе навколишнє середовище в законодавстві України та інших держав. *Україna po Rewolucji Godnosci. Prawa czlowieka – tozsamosc narodowa*, Uniwersytet Lodzki, Bookmarked Publishing Editing, Lodz-Olsztyn. 2017. S. 175–182.
5. Андрейцев В. І. Екологічне право: Курс лекцій: навч. посіб. Київ: Вентурі, 1996. 208 с.
6. Анісімова Г. В. Здійснення громадянами екологічних прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 1996.
7. Краснова Ю. А., Бузунко О. А. Гарантії реалізації права громадян України на судовий захист екологічних прав. *Приватне та публічне право*. № 1. 2021. С. 28–32.
8. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум. 2001. 656 с.
9. Совгіря О. В. Конституційно-процесуальне право України: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 536 с.
10. Калишук Л. А. Вибір способу захисту екологічних прав громадян та критерії його ефективності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. №10-2. Т. 2. С. 24–27.
11. Краснова М. В., Краснова Ю. А. Реалізація та захист екологічних прав громадян: теоретико-правові аспекти: наукове видання. Київ: ФОП Ямчинський О. В. 2021. 148 с.
12. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
13. Андрейцев В. І., Хряпінський П. В. Антропозахист в системі екологічного права та системі права України. *Гуманітарний журнал*. 2014. №3-4. С. 142–155.
14. Рабінович П. М. Права людини і громадянина: навч. посіб. Київ: Атіка, 2004. 464 с.
15. Данилюк С. М. Конституційні екологічні права громадян. *Юридичний науковий електронний журнал*. №10. 2023. С. 248–250.

Дата першого надходження статті до видання: 29.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 14.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

